

11. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΝΑΞΩ

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν μας ἔδωσεν ἄφ' ἑνὸς ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀποκάλυψις γεωμετρικῶν τάφων κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ Γυμνασίου Νάξου καὶ τὴν κατασκευὴν τῆς παρ' αὐτὸ διερχομένης ἐθνικῆς ὁδοῦ (βλ. Ἀρχαιολ. Δελτίον 14, 1935, Παράρτ. σ. 50), ἄφ' ἑτέρου δὲ ἢ ἐν ἔτει

Εἰκ. 1. Ὁ λαιμὸς τοῦ ἀμοφορέως τῆς Ἀφροδίτης : ἀριστερὸν ἄκρον: Ἀφροδίτη καὶ Ἄρης ἐφ' ἄρματος.

1936 τυχαία ἀνεύρεσις ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Γ. Παπαδοπούλου (συνοικία Νιὸ Χωριὸ) ἀρκετῶν τεμαχίων μεγάλου καὶ ὠραίου ἀνατολιζόντος ἀμοφορέως, ἐφ' ὧν διεκρίνετο ἄρμα συρόμενον ὑπὸ πτερωτῶν ἵππων καὶ φέρον τὴν Ἀφροδίτην μετὰ τινος ἄλλου θεοῦ. (εἰκ. 1 καὶ 2) Ἀπεβλέπομεν δὲ εἰς τὴν περαιτέρω ἐξερεύνησιν τοῦ κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην γεωμετρικοῦ νεκροτα-

φρείου καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τάφων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ γνωρίσωμεν καλύτερον τὴν Ναξιακὴν κεραμικὴν.

1. Τάφοι. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου δὲν μᾶς ἐπετράπη δυστυχῶς νὰ σκάψωμεν· ὅθεν περιορίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ πρὸ

Εἰκ. 2. Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης. Οἱ πτερωτοὶ ἵπποι τοῦ ἄρματος.

τῆς οἰκίας χώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν καὶ ἄλλα δευτερεύοντα τεμάχια τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης ἀπαρτισθέντος τοιοῦτοτρόπως τοῦ ἀγγείου τῆς εἰκόνας 3, δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Χρ. Καρούζου ἐν Jahrb. des Inst. 52, 1937 σ. 166 κέ. Ἐπίσης εὐρέθησαν ὄστρακα γεωμετρικά, ἀνατολίζοντα καὶ νεώτερα, καθὼς καὶ τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, προερχόμενα

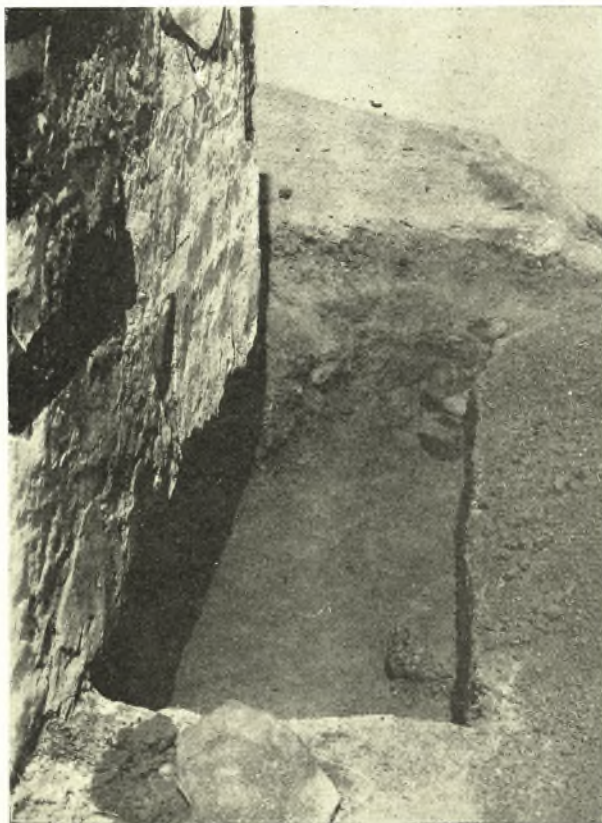
προδήλως ἐκ τάφων συληθέντων παλαιότερον¹. Εἰς δὲ τὴν περιοχὴν τοῦ Γυμνασίου ἠνοίξαμεν πέντε τάφους γεωμετρικούς, ἔξ ὧν ὡς μᾶλλον ἐνδιαφέροντας μνημονεύομεν ἐνταῦθα δύο. Ὁ πρῶτος εὑρίσκεται ἀμέσως δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ παρὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας καὶ ἐν μικρῷ μέρει ὑπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τῆς ἐκκλησίας λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ ἔξ εὐθρύπτου γρανίτου ἐδάφους (εἰκ. 4). Αἱ διαστάσεις του εἶναι: μῆκος 2,22, πλάτος 0.70 καὶ βάθος 0.40 μ. Ὁ τάφος ἦτο ἀδιατάρακτος ἐκτὸς κατὰ τὰ ἀνώτατα χῶματα μετακινήθεντα ὀλίγον κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐκκλησίας. Λόγῳ τοῦ ἐξαιρετικῶς εὐθρύπτου τοῦ γρανίτου καὶ τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἐπικρατούσης μεγάλης ὑγρασίας δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐκ τοῦ σκελετοῦ, εἰμὴ ὀλίγα τεμάχια τοῦ κρανίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τάφου. Ἡ μεγάλη ὑγρασία ἔβλαψε σημαντικῶς καὶ τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου καταστήσασα ἑξίτηλον τὸν διάκοσμον τῶν ἀγγείων, ὁ ὁποῖος ἐκόλλησεν ἐπὶ τῶν περιβαλλόντων χωμάτων. Ἦσαν δὲ τὰ κτερίσματα πολυάριθμα καὶ σημαντικά: τὰ ἀγγεῖα (σκύφοι, οἶνοχοαί, πυξίδες κτλ.) ὑπερβαίνουν τὰ δεκαπέντε, ἰδιαιτέρως ὁμως μνεῖας ἀξία εἶναι περὶ τὰ τριάκοντα πήλινα εἰδῶλια γεωμετρικὰ τὴν διαμόρφωσιν (ὑψηλοὶ καὶ κατακόρυφοι λαιμοὶ καὶ πόδες, ὑποτυπώδη πτεροῦγια ἀποτελοῦντα μετὰ τοῦ κορμοῦ μίαν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὴν σχηματοποίησιν τῶν ἄλλως ἀσχέτων βεβαίως μυκηναϊκῶν εἰδῶλιων) καὶ τὴν διακόσμησιν (συνδυασμοὶ εὐθειῶν καὶ καμπύλων γραμμῶν). Ἀκριβε-

Εἰκ. 3. Ὁ ἀμφορεὺς τῆς Ἀφροδίτης.

¹ Εἰς ἀπόστασιν ἔξ μέτρων ἀπὸ τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου ὁ Ν. Κοντολέον ἠνοίξε κατὰ τὸ 1935 τάφον ἡδὴ τεταραγμένον, ὡς εὑρισκόμενον εἰς μικρὸν βάθος ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδόν, γεωμετρικῆς ἐποχῆς περιέχοντα ὁστὰ κεκαυμένα καὶ τινα ἀγγεῖα.

στέρα μελέτη θὰ δείξη, ἐὰν τὰ πτηνὰ ταῦτα ὑπάγονται εἰς τὴν γενικωτέραν κατηγορίαν τῶν καὶ ἄλλοθεν γνωστῶν ζωομόρφων πηλίνων κτερισμάτων τῶν τάφων ἢ ἐὰν σημαίνουν εἰδικόν τι διὰ τὸν νεκρὸν τοῦ προκειμένου τάφου.

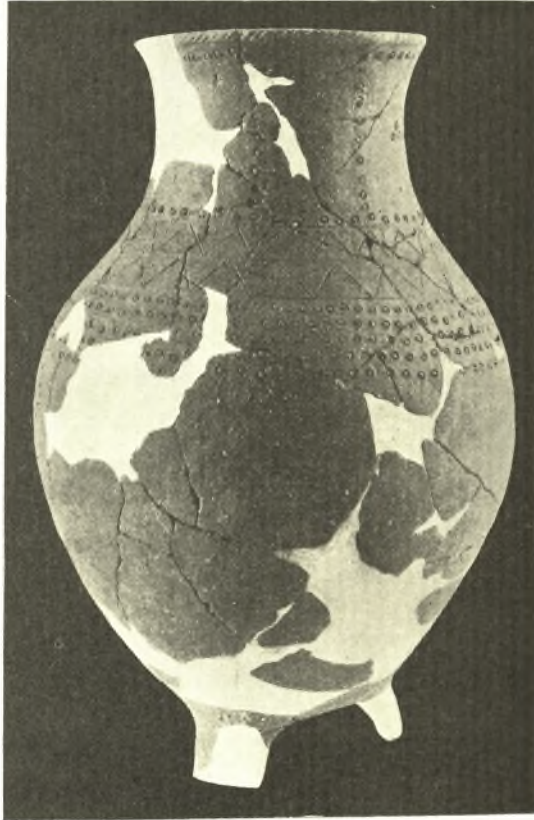
Εἰκ. 4. Ὁ παρὰ τὴν Ἀγ. Θεοδοσίαν γεωμετρικὸς τάφος.

ἄγγειον ἄωτον συμπληρούμενον σχεδὸν ἀκεραίως μὲ λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἐγγράρακτον διακόσμησιν (εἰκ. 5) ¹.

¹ Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν καὶ περὶ τὰ ἑκατὸν περίπου μέτρα βορειότερον παρὰ τὰ προσφυγικὰ παραπήγματα ἀνέσκαψεν ὁ Ν. Κοντολέων κατὰ τὸ 1935 ἀρκετοὺς τάφους νεωτέρων χρόνων, τῶν ὁποίων ὁ παλαιότερος τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰ. περιεῖχεν ἀξιόλογον πηλίνην γυναικείαν προτομήν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ σημειοῦμεν, ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνεφάνησαν ἀρκετὰ λείψανα τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐκτισμένου διὰ γρανίτου κατὰ τὸν ψευδοδομοκικὸν τρόπον, ἑλληνιστικῶν δὲ χρόνων ὡς δεικνύουν τὰ ὄστρακα: πρῶτον ἐν

Ὁ δεύτερος τάφος εὐρίσκειται ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ εἰς ἀπόστασιν 20 περίπου μέτρων βορείως τοῦ πρώτου, ὁμοίως λελαξευμένος ἐντὸς ἐδάφους τῆς αὐτῆς συστάσεως, ἐπηρεάσαντος δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν καταστρεπτικὸν τρόπον τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: μῆκ. 2,15, πλ. 0,60 καὶ βάθος 1,15 μ. Διεπιστώθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου ἄνθρακες, ἴσως καὶ τινὰ κεκαυμένα ὄστᾶ, κατὰ δὲ τὸ ἄκρον του καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τὸν πυθμένα ὄστᾶ τῆς κεφαλῆς καὶ ὀδόντες. Τὰ ἀγγεῖά του ἦσαν ἐπίσης πολλὰ, ἀλλὰ βεβλαμμένα ἀξιομνημόνευτον εἶναι τριποδικὸν πιθοειδὲς

2. Ἱερὸν βορείως τῆς πόλεως. Μετὰ ταῦτα διακόψαντες τὴν περαιτέρω ἐξερεύνησιν τοῦ νεκροταφείου τούτου μετεφέραμεν τὴν ἀνασκαφὴν εἰς λόφον κείμενον βορείως τῆς πόλεως, ὅπου τυχαῖα εὐρήματα (ὀφειλόμενα εἰς τὸ ἄγρυπνον καὶ ἐξησκημένον βλέμμα τοῦ ἤδη φύλακός μας Ν. Γαβαλά, εἰς τὸν ὁποῖον χρεωστοῦμεν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ διάσωσιν τῶν σπουδαιότερων τεμαχίων τοῦ ἐν ἀρχῇ μνημονευθέντος ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης) ἐμαρτύρουν τὴν ὑπαρξίν λιάν παλαιοῦ ἱεροῦ τοιαῦτα ἦσαν: αἱ κνημαὶ ἀρχαϊκῆς κόρης ἐκ Ναξίου μαρμάρου ἐντοπίου προφανῶς ἐργασίας (εἰκ. 6 καὶ 7), πήλινον εἰδώλιον γυναικεῖον ἐντόπιον ἐπίσης τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ., πλῆθος ὀστράκων γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν, ὀλίγα χάλκινα καὶ πήλινα μικρὰ ἀναθηματικὰ ἀντικείμενα, δύο μικραὶ μαρμάριναι πλάκες μὲ ἀναγλύφους μαστούς.

Εἰκ. 5. Ἐγχάρακτον τριποδικὸν γεωμετρικὸν ἀγγεῖον.

Ἡ θέσις εὐρισκομένη εἰς ἀπόστασιν δέκα λεπτῶν ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς πόλεως ὑπερθεν τοῦ ἐξωκκλησίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ὀνομάζεται Καμινάκι ἢ Λάκκοι. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ ὑψηλοῦ βράχου, κροκαλοπαγοῦς τὴν σύστασιν, πίπτει ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς του καὶ ὀπισθεν αὐτῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν σχηματίζεται μικρὰ

τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Νικ. Β. Μαρούλη ἐκ τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ τεύχους κάτωθι καὶ ἀνατολικῶς τοῦ φραγμακοῦ κάστρου· δευτέρον τοῦ καὶ πρότερον ὄρατοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους πύργος τετράγωνος ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Δ. Βαθρακοκοίλη εἰς ἀπόστασιν 60 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ φρεάτος «Φουντάνα», καταστραφεῖς δυστυχῶς προσφάτως διὰ τὴν ἀνόρουξιν φρεάτος.

κοιλὰς καταβαίνουσα ὑπὸ μορφὴν ρευμάτων ἀνωμάλως πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ σημερινὴ ὄψις τοῦ τόπου εἶναι προδήλως καὶ ἀναμφιβόλως ἀποτέλεσμα βιαίων γεωλογικῶν μεταβολῶν, μαρτυρουμένων μάλιστα ρητῶς διὰ γειτονικὴν περιοχὴν πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν (βλ. L. Ross, Inselreisen² I σ. 32). Ἀπτόν δὲ τεκμήριον τούτου ἦσαν δύο μεγάλοι μαρμαρίνοι ὄγκοι ἐπιμελῶς εἰργασμένοι φέροντες ἀναθύρωσιν καὶ κυμάτια καὶ ἀνήκοντες ἴσως εἰς βάσιν

Εἰκ. 6. Αἱ κνήμαι ἀρχαϊκῆς Ναξιακῆς κόρης.

τινά, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν ὁρατοὶ χαμηλὰ παρὰ τὴν θάλασσαν, ἐνεσφηνωμένοι μεταξὺ μεγάλων βράχων, μετὰ τῶν ὁποίων προφανῶς εἶχον κατακλιθεῖ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου· ἄλλοι δὲ ἀνάλογοι λίθοι διακρίνονται ἐντὸς τῆς θαλάσσης.

Ἡ τοιαύτη ὄψις τοῦ τόπου δὲν ὑπέσχετο διατήρησιν κτηρίων τοῦ Ἱεροῦ, εἰμὴ ἐνδεχομένως μόνον κατὰ τὸ σφζόμενον μικρὸν ἐπίπεδον τμήμα τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου· τοῦτο ἐκαλύπτετο διὰ στρώματος ἀραιᾶς μαρμαρίνης λατύπης. Ἀνοίξαντες ὅμως ἀρκετὰς τάφρους ἐβεβαιώθημεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου οὐδέποτε ὑπῆρξεν οἰκοδόμημα τι· ὁ βράχος λίαν σαθρὸς δὲν ἦτο βεβαίως κατάλληλος, ἵνα θεμελιωθῇ ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδόμημα, σήμερον δὲ παρουσιάζει πολλὰς μακρὰς καὶ βαθεῖας ρωγμάς, μερικῶν ἐκ τῶν

ὁποίων ἐρευνήσαντες τὰ χώματα τὰ εὔρομεν περιέχοντα ὄστρακα ἐξιχνύμενα ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἐπιπέδου ταύτης κορυφῆς εὔρομεν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν στρῶμα μελανῆς τέφρας προερχομένης εἴτε ἐξ ἀσβεστοκαμίνων εἴτε ἐκ λάκκων ξυλανθράκων, περιεχούσης δὲ τοῦλάχιστον ὄστρακα νεωτέρων χρόνων μὲ ἀλοιφὴν χρονολογοῦντα οὕτω τὸ στρῶμα τοῦτο· τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γύρω ἐπιφανείας κατεσπαρμένα θραύσματα μαρμαρίου εἶναι ἴσως κατάλοιπον τῆς λειτουργίας ἀσβεστοκαμίνων.

Ἔτι νοτιώτερον ὅμως κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τῆς ἐκεῖ που γεννωμένης μικρᾶς χαράδρας τὰ χώματα ἦσαν σχεδὸν ἀδιατάρακτα· ἡ ἐπίχωσις ἔχουσα μέσον βάθος 1 περίπου μέτρου περιεῖχε ὑψηλότερον μὲν ἀναμιξ γεωμετρικὰ καὶ ἀρχαῖκὰ ὄστρακα ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, βαθύτερον δὲ μόνον γεωμετρικὰ. Ἐδῶ ἀκριβῶς παρατηρήσαμεν ἀρκετοὺς λίθους μετρίου μεγέθους, ἀργοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀροχομένους ἀμέσως ὑπὲρ τὸ στερεὸν ἔδαφος μέχρι τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐκτεινομένους εἰς μῆκος δύο ἕως τριῶν μέτρων, μέχρι σχεδὸν τοῦ ἀποκρήνου δυτικῆς κρασπέδου τοῦ ἐπιπέδου, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχουν ἀναμφισβήτητον τὴν ἐντύπωσιν τοίχου· ἐπειδὴ ἔξαντληθείσης τῆς πιστώσεως διεκόψαμεν τὴν ἀνασκαφήν, θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸ πρᾶγμα κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Τὰ ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ὄχθης τῆς χαράδρας εὐρήματα ἦσαν ἀφθονώτατα· ἦτοι:

α') ***Ὀστρακα ἀγγείων**· ταῦτα πληροῦσι πέντε μεγάλα ξύλινα κιβώτια καὶ μολονότι οὐχὶ συμπληρούμενα εἰς ἀκέραια ἀγγεῖα εἶναι σημαντικώτατα. Τὰ παλαιότερα, ἀνήκοντα εἰς τοὺς ὀρίμους καὶ ὑστέρους γεωμετρικοὺς καὶ τοὺς πρῶτους ἀνατολίζοντας χρόνους, Κυκλαδικὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν εἰσηγμένα, θέλουσιν ἀποβῆ λίαν διδακτικὰ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς Ναξιακῆς ἰδίᾳ κεραμικῆς.

Τῶν ὄραιων τούτων ὄστράκων δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ ἀπεικονίσωμεν δείγματα, διότι μὴ περατωθείσης τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἔχουσιν ἀκόμη τακτοποιηθῆ· μεταξύ τῶν ἔξωθεν εἰσηγμένων, ἐπικρατοῦν τὰ πρωτοκορινθιακὰ ὑπάρχουν πρὸς τούτοις ὀλίγα Ναυκρατικά καὶ Ροδιακά, ἀλλὰ δὲ δὲν ἀνεγνωρίσθησαν μέχρι τοῦδε.

β') **Εἰδώλια πήλινα**· τούτων εὐρέθησαν τεμάχια· ὁ ἐπικρατῶν τύπος εἶναι ὁ τῆς καθημένης θεᾶς μνημονεύομεν καὶ ἀπεικονίζομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 8) γυναικείαν προτομὴν ἀνήκουσαν εἰς πλαστικὸν σειρηνόμορφον πιθανῶς ἀγγεῖον (ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς σφύζεται τὸ στόμιον τοῦ ἀγγείου, ἐπὶ τοῦ ὤμου δὲ πρὸς ἐξάρτησιν) ὄραιωτάτης τέχνης καὶ ἐργασίας ἐκ τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

γ') **Χαλκᾶ**. Ἐν ἀφθονίᾳ εὐρέθησαν γεωμετρικαὶ πόρπαι διαφόρων

Εἰκ. 7. Ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς κόρης τῆς εἰκ. 6.

τύπων, ὧν μία φέρει ἐγγάρακτον γραμμικὴν διακόσμησιν, πέντε ἢ ἕξ «τριγλώχινες» αἰχμαὶ βελῶν, ἕλικες ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν βοστρύχων, δακτύλιοι, κλπ. ὁ καθαρισμὸς των ὅμως δὲν συνετελέσθη ἀκόμη.

δ') **Ὅστεϊνα καὶ διάφορα**· ἐκ τούτων μνημονεύομεν ἀπὸ τοῦδε ὁστεῖνον πλακίδιον μεθ' ἱερογλυφικῆς ἐπιγραφῆς, σκαραβαῖον ὁμοίως ἐπιγεγραμμένον καὶ ψήφους ἠλέκτρον καὶ ὑαλομάζης.

Εἰκ. 8. Πηλίνη γυναικεῖα προτομὴ ἐκ πλαστικοῦ σειρηνομόρφου ἀγγείου.

Μολονότι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς, εἶναι ὅμως ἀπὸ τοῦδε φανερόν, ὅτι θὰ ἀποβῆ ἀπὸ τριπλῆς ἀπόψεως σημαντικὴ: ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, τὴν τοπογραφίαν καὶ τὰς λατρείας τῆς Νάξου. Τὸ εἶδος τῶν ἀναθημάτων δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι ἐν τῷ ἱερῷ ἐλατρεύετο ἢ τοῦλάχιστον συνελατρεύετο θεὰ στενῶς σχετιζομένη μὲ τὴν γυναικεῖαν φύσιν. Πρόκειται ἄρα περὶ ἱεροῦ τῆς Εἰλειθυίας (παράβαλε Πάρον, Δῆλον); ἢ πρόκειται περὶ τοῦ Δηλίου, γνωστοῦ ὡς ὄχυροῦ λόφου ἐκ τοῦ κατὰ τὸν 7^{ον} αἰ. γενομένου πολέμου Ναξίων καὶ Μιλησίων καὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Διογνήτου καὶ τῆς Πολυκρίτης (πρβλ. E. Dugit, De insula Naxo, σ. 80. IG, XII, 5 testimonid 1219 καὶ 1422); ἢ τέλος περὶ τοιαύτης τινὸς θεᾶς λατρευομένης ὑπὸ τὴν

ἐντοπίαν ὑπόστασιν τῆς ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ; Τὰ χώματά του βρῖθουν ἀκόμη ὀστράκων καὶ ἄλλων ἀναθημάτων καὶ ἡ ἀνασκαφὴ πρέπει ἐξάπαντος νὰ συνεχισθῆ.

X. ΚΑΡΟΥΖΟΣ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ